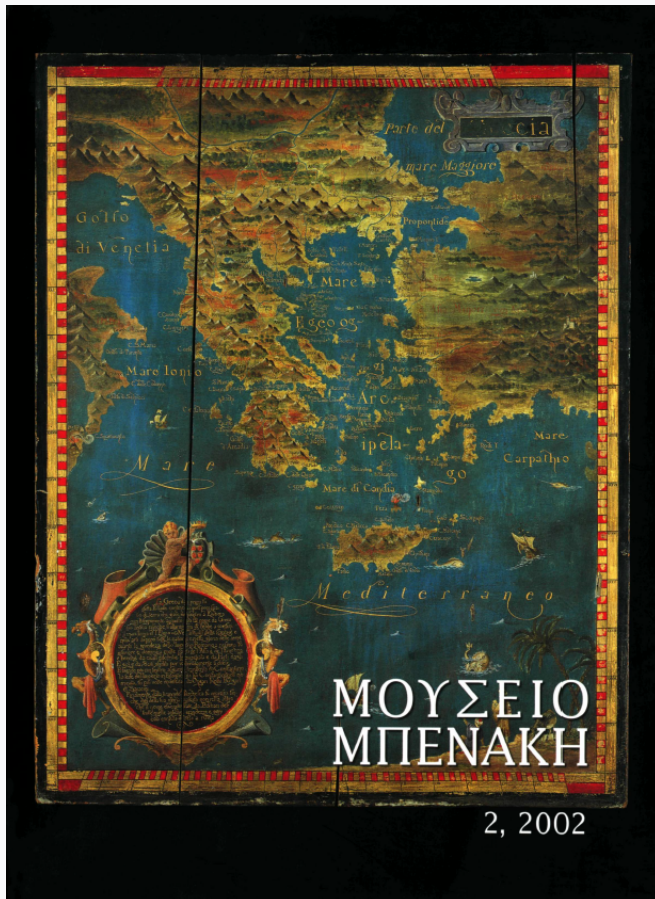

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 2 (2002)

**Μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο-περίαπτο
γυναικείας μορφής: συμπεράσματα από ένα
παλιό εύρημα**

Ειρήνη Παπαγεωργίου

doi: [10.12681/benaki.18184](https://doi.org/10.12681/benaki.18184)

Copyright © 2018, Ειρήνη Παπαγεωργίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαγεωργίου Ε. (2018). Μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο-περίαπτο γυναικείας μορφής: συμπεράσματα από ένα παλιό εύρημα. *Μουσείο Μπενάκη*, 2, 9–18. <https://doi.org/10.12681/benaki.18184>

Μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο-περίαπτο γυναικείας μορφής: συμπεράσματα από ένα παλαιό εύρημα

Στη μνήμη της Μαίρης Θανασούλα

ΤΟ 1991 ΕΝΑ ΜΙΚΡΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ μαρμάρινο ειδώλιο γυναικείας μορφής, (αρ. ευρ. 31350) δωρίθηκε στο Μουσείο Μπενάκη από την Elisabeth French στη μνήμη του πατέρα της Alan J. B. Wace, ενός από τους διαπρεπέστερους αρχαιολόγους του 20ού αιώνα (εικ. 1-4).¹ Το έργο είχε αγοράσει ο Wace από άγνωστο αρχαιοπώλη, με ένδειξη πιθανής προελεύσεως τη Μήλο, λίγο πριν από το 1949, χρονιά κατά την οποία το δημοσίευσε ο ίδιος, προσδιορίζοντας την κατασκευή του στην ηπειρωτική Ελλάδα και χρονολογώντας το στην αρχή της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.² Οι συστηματικές δημοσιεύσεις ενός συνεχώς αυξανόμενου υλικού στις δεκαετίες που μεσολάβησαν, και συνακόλουθα η κατανόηση –σε μεγάλο βαθμό– των δομικών και των στυλιστικών, των σταθερών δηλαδή και των εξελισσόμενων χαρακτηριστικών της νεολιθικής ειδωλοπλαστικής, επέβαλαν την επαναδημοσίευση του παλαιού αυτού ευρήματος, το οποίο, χωρίς να έχει αγνοηθεί, δεν προσείλκυσε έκτοτε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της έρευνας.³

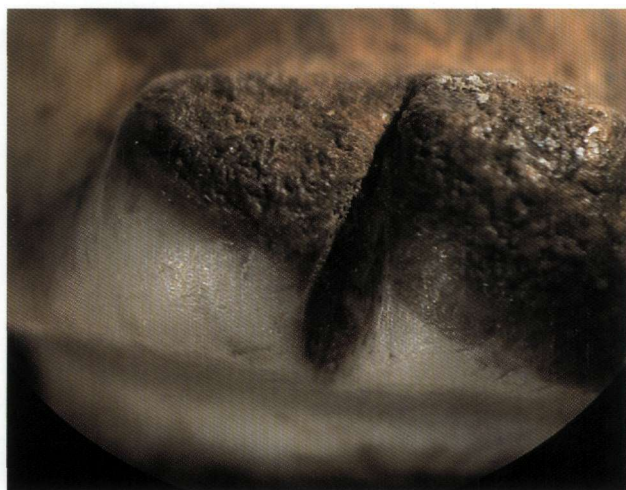
Το ειδώλιο, κατασκευασμένο από λευκό, αδιαφανές και εξαιρετικά λεπτόκοκκο μάρμαρο με γκρίζες φλεβώσεις,⁴ αποδίδει μια καθιστή γυναικεία μορφή με τα χέρια ενωμένα ακριβώς κάτω από το στήθος. Ο λαιμός, υπερβολικά ψηλός, είναι κιονόσχημος, με πλάτος που μειώνεται προς τα πάνω. Στο ανώτερο σχεδόν οξύληκτο άκρο του, μια οριζόντια βαθιά εγκοπή δηλώνει με εντελώς αφαιρετικό τρόπο τη θέση της κεφαλής ή του προσώπου. Ενώ η περιοχή του στήθους είναι μάλλον επίπεδη, η κοιλιά διατυπώνεται αρκετά φυσιοκρατικά με

μια μαστοειδή προβολή, που ορίζεται πάνω και κάτω από βαθιές αυλακώσεις. Τα πόδια της, χωρισμένα με μια βαθιά αυλάκωση, είχαν αναδιπλωμένες τις κνήμες, από τις οποίες σώζονται μόνο τα γόνατα, τη δεξιά σε ορθή γωνία προς τους μηρούς, την άλλη με κατεύθυνση προς τα πλάγια, στα αριστερά του θεατή. Οι επιφάνειες θραύσης των ποδιών, ακριβώς κάτω από τα γόνατα, εξαιρετικά λειασμένες από τη μακρόχρονη χρήση, φάνηκαν μετά την αφαίρεση της ασβεστιτικής κρούστας, που κάλυπτε την περιοχή αυτή όπως και την περιοχή έδρασης του ειδωλίου⁵ (εικ. 5 α-β). Το ισομέγεθες με της έδρας ανάπτυσμα των ώμων, σε συνδυασμό με την έντονη κοίλανση στο ύψος της μέσης, προσδίδουν στο σώμα της μορφής βιολόσχημο περίγραμμα. Οι επιμέρους διαστάσεις του ειδωλίου φαίνονται να συμφωνούν με τον απλό μαθηματικό κανόνα που διαπίστωσε η Lauren Talalay για την κατασκευή των νεολιθικών λίθινων ειδωλίων της νότιας Ελλάδας ήδη από τη Μέση Νεολιθική περίοδο,⁶ σύμφωνα με τον οποίο το πλάτος των ώμων είναι ίσο με το ήμισυ, και το πλάτος της μέσης με το ένα τέταρτο του συνολικού ύψους της μορφής.⁷ Ανεξάρτητα από το πλήθος των ερωτημάτων που γεννά η αποδοχή της χρήσης ενός τέτοιου κανόνα –σχετικά με την τεχνική εξειδίκευση, την πιθανή διακίνηση των ειδωλίων από τους ίδιους τους τεχνίτες κ.ά.– και που βεβαίως δεν θα συζητηθούν εδώ, θα πρέπει να τονιστεί ότι το συμπέρασμα της Talalay βασίζεται σε ένα εξαιρετικά μικρό δείγμα υλικού.⁸ Η επιβεβαίωση ή αντίθετα η απόρριψη του κανόνα αυτού είναι συνεπώς υπόθεση του μέλλοντος.

Στην οπίσθια όψη του ειδωλίου, στο ύψος της κοι-

Εικ. 1-4. Μαρμάρινο ειδώλιο-περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη 31350 (φωτ.: Σπ. Δεληβοριάς).

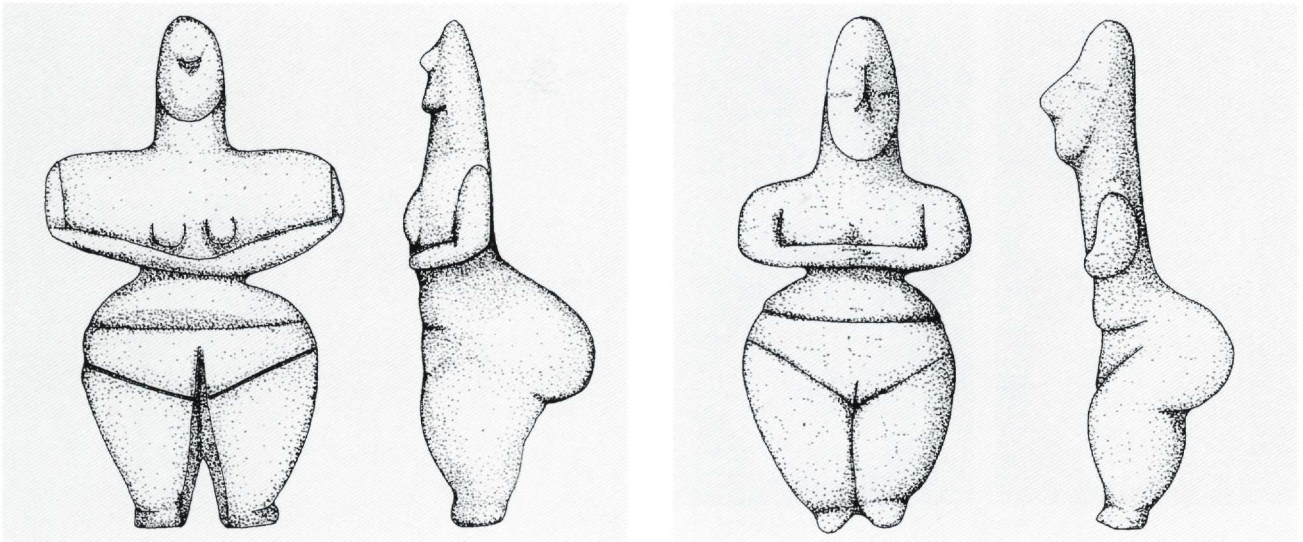

Εικ. 5 α-β. Οι επιφάνειες θραύσης των ποδιών του ειδωλίου 31350 καλυμμένες με ασβεστιτική κρούστα πριν και μετά την αφαίρεσή της (φωτ.: από μικροσκόπιο, x10, Γ. Δογάνη).

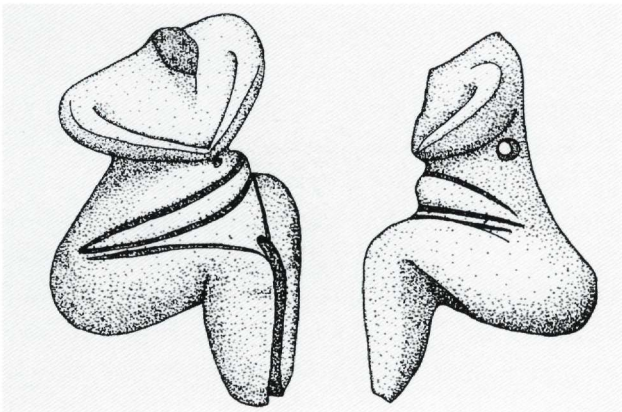
λιάς, έχει διαμορφωθεί με τη χρήση τρυπανιού διαμπερής σπή ανάρτησης (εικ. 2-4). Κατά τη στερεομικροσκοπική εξέταση του μαρμάρου δεν εντοπίστηκαν ίχνη χρώματος σε κανένα σημείο της επιφάνειάς του. Η πορτοκαλέρυθρη ακανόνιστου σχήματος κηλίδα που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των ισχίων και τη μέση της μορφής οφείλεται σε παρατεταμένη επαφή του έργου με οξείδια του σιδήρου.

Παρά την εντελώς σχηματοποιημένη απόδοση της κεφαλής και την εμφανώς περιληπτική διατύπωση των

επιμέρους όγκων, το ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη ανήκει αναμφίβολα στον τύπο των φυσιοκρατικών νεολιθικών ειδωλίων. Ειδικότερα, η στάση των ποδιών, η πλαστικότητα των όγκων στο κατώτερο τμήμα του κορμού αλλά και ο στατικός, σχεδόν εμβληματικός χαρακτήρας των διπλωμένων κάτω από το στήθος χεριών, υπομνηματίζουν με τρόπο μοναδικό το γυναικείο φύλο της μορφής, παρά το ότι απουσιάζει η δήλωση του στήθους ή του ηβικού τριγώνου. Πρόκειται, δηλαδή, για μια καθισμένη στο έδαφος γυναίκα που έχει τα πόδια σταυ-

Εικ. 6 α-β. Ειδώλια όρθιων γυναικείων μορφών (α. μαρμάρινο, β. λίθινο) από την Αίγινα (από: Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη νεολιθική ειδωλοπλαστική* [Αθήνα 1998] εικ. 65).

Εικ. 7. Λίθινο ειδώλιο-περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής από τη Μάλθη (από: Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη νεολιθική ειδωλοπλαστική* [Αθήνα 1998] εικ. 94).

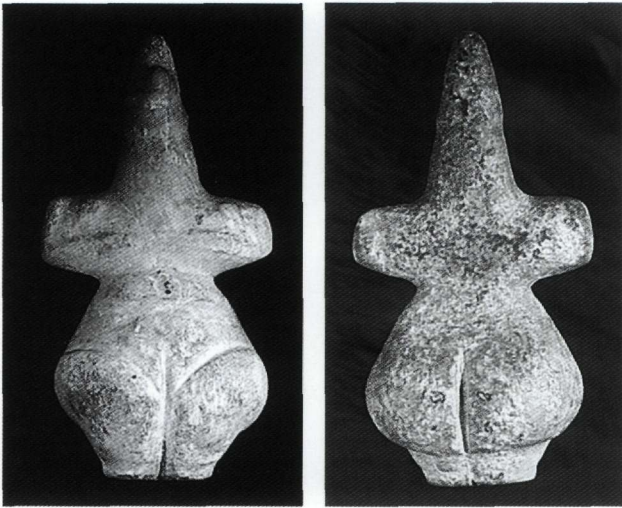
ρωμένα στα πλάγια, με έναν τρόπο οικείο τόσο στη νεολιθική ειδωλοπλαστική της Θεσσαλίας, όσο και στις σύγχρονες αγροτικές κοινωνίες. Από τυπολογικής απόψεως άλλωστε, στο έργο αυτό συμπυκνώνονται χαρακτηριστικά δύο διαφορετικών ομάδων, σύμφωνα με την ταξινόμηση των θεσσαλικών ανθρωπόμορφων ειδωλίων που πρότεινε ο Γιώργος Χουρμουζιάδης, της ΠΙΒ και της ΠΙΓ:⁹ από την πρώτη υιοθετείται η θέση των χεριών και από τη δεύτερη η στάση των ποδιών.

Η απόδοση του έργου στην ευρύτερη περιοχή της

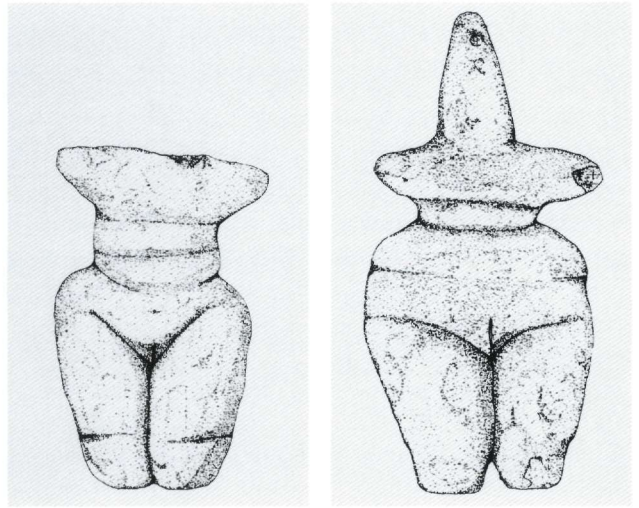
Θεσσαλίας προσκρούει ωστόσο στην εκεί απουσία κάποιας ομόλογης δημιουργίας σε λίθο. Παρ' όλα αυτά, θα μπορούσε να εγγραφεί στον κύκλο της θεσσαλικής παραγωγής, εάν δεν είχαν ανακαλυφθεί ή αποδοθεί σε διάφορες περιοχές του νοτιότερου ηπειρωτικού κορμού κάποια άλλα ειδώλια με εμφανή τα συγγενικά τεχνολογικά τους χαρακτηριστικά.

Ο Wace την εποχή που το δημοσίευε, γνώριζε ήδη τις περισσότερες από αυτές. Έτσι, το συνέκρινε με τα μαρμάρινα γυναικεία ειδώλια από την Αβαρίτσα της Θεσσαλίας,¹⁰ την Αγορά των Αθηνών,¹¹ την Ελευσίνα,¹² το λίθινο της Αίγινας (εικ. 6β),¹³ αλλά και το ειδώλιο-περίαπτο από γκριζοπράσινο στεατίτη που είχε βρεθεί στη Μάλθη της Μεσσηνίας¹⁴ (εικ. 7).

Εξαιρώντας το θεσσαλικό όπως και το αθηναϊκό παράδειγμα, το πρώτο για την υπερβολική στεατοπυγία και το δεύτερο για την περίεργη συστροφή του σώματος που υποδεικνύει μάλλον μορφή αναπαυόμενη πρηνηδόν,¹⁵ το ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη παρουσιάζει εντονότερες τυπολογικές συνάψεις ως προς τη διάπλαση του κορμού και των κάτω άκρων, την απόδοση και τη θέση των χεριών, τόσο με το έργο της Αίγινας, όσο και με ένα άλλο μαρμάρινο από το ίδιο νησί¹⁶ (εικ. 6α), τρία μαρμάρινα ειδώλια που λέγεται ότι βρέθηκαν στα περίχωρα της Σπάρτης –ίσως στο Κουφόβουνο της Λακωνίας¹⁷ (εικ. 8-10)– κυρίως όμως με το ειδώλιο-περία-

Εικ. 8 α-β. Μαρμάρινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής από τα περίχωρα της Σπάρτης. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3929 (φωτ.: Αρχείο Μουσείου).

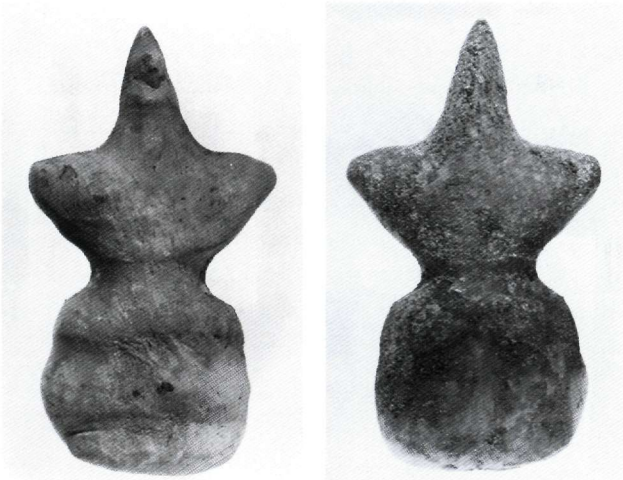
Εικ. 9, 10. Μαρμάρινα ειδώλια από τα περίχωρα της Σπάρτης. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3931, 3932 (από: Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη νεολιθική ειδωλοπλαστική* [Αθήνα 1998] εικ. 76 β-α).

πτο της Μάλθης. Εκείνο που συνέχει τα μέλη της ομάδας αυτής, εκτός από την επιλογή του λίθου ή του μαρμάρου για την κατασκευή τους, είναι οι ευρείς ώμοι, η λεπτή μέση με την ελαφρώς ή έντονα προεξέχουσα κοιλιά, οι σχεδόν σφαιρικοί γλουτοί με τους ογκηρούς μηρούς που χωρίζονται μεταξύ τους με μια βαθιά αυλάκωση, και η σχηματική απόδοση των πάντοτε ενωμένων ή διπλωμένων κάτω από το αμελώς ή καθόλου διατυπωμένο στήθος χεριών. Έχοντας δεδομένες αυτές τις παραμέτρους, μπορούμε να θεωρήσουμε το ειδώλιο από την Ελευσίνα με το σχεδόν εγγεγραμμένο σε τετράγωνο περίγραμμα του σώματος και τη φυσιοκρατικότερη διατύπωση των χεριών ως μακρινή μόνο συγκρίσιμη αξία.

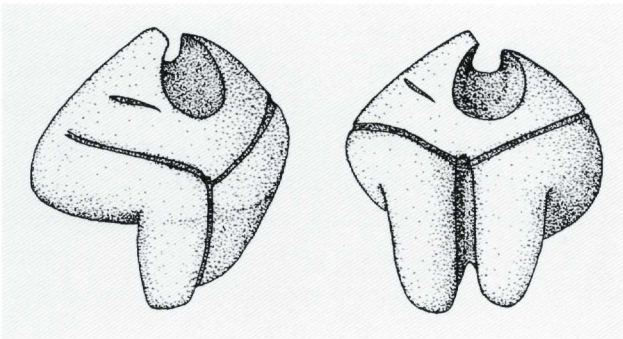
Ως προς το πλάσιμο του κιονόσχημου λαιμού και της κεφαλής, το ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη εμφανίζει αναμφίβολα στενή συγγένεια με τα ειδώλια από τη Σπάρτη (εικ. 8, 10-11),¹⁸ καθώς και με τμήματα μαρμαρινών ειδωλίων από το Φράγχι,¹⁹ και την Ακράτα,²⁰ στα οποία από τα χαρακτηριστικά του προσώπου δηλώνεται μόνο η μύτη.

Σε κανένα, ωστόσο, από τα προαναφερθέντα έργα δεν παριστάνεται καθιστή μορφή, με μοναδική εξαίρεση αυτό από τη Μάλθη (εικ. 7). Εδώ, στις προφανείς ομοιότητες –από όπου παρεκκλίνουν οι καμπτόμενες σε ορθή γωνία κνήμες της μορφής– προστίθεται βεβαίως και

η χρήση του ειδωλίου ως περιάπτου. Στην ίδια ομάδα εντάσσεται και το ειδώλιο-περιάπτο από στεατίτη που βρέθηκε στις Μυκήνες και εικονίζει το κάτω τμήμα γυναικείου σώματος με την οπή της ανάρτησης στο ανώτατο άκρο του (εικ. 12).²¹ Παρά την απουσία του άνω κορμού, η στάση και η θέση των ποδιών, η μαστοειδής κοιλιά με τη στενή μέση, η πλαστικότητα των όγκων, ο τρόπος χωρισμού των μηρών και των γλουτών, συνιστούν αδιάφευστα τεχνοτροπικής φύσεως τεκμήρια. Συγγενές ως προς την απόδοση του κορμού μοιάζει ακόμη και ένα μαρμάρινο ειδώλιο γυμνής καθιστής γυναικείας μορφής από ιδιωτική συλλογή, με ένδειξη προελεύσεως τη Θεοσαλία. Τα πόδια, πλασμένα χωριστά, αφήνουν να φανεί η δήλωση της ήβης και έχουν τις συνοπτικά διαμορφωμένες κνήμες καμπτόμενες στα γόνατα.²² Τόσο της Μάλθης όσο και των Μυκηνών έχουν χρονολογηθεί στη Μέση/Νεότερη Νεολιθική περίοδο²³ ή, σύμφωνα με μια πιο συντηρητική άποψη, στους προϊστορικούς χρόνους.²⁴ Η ασάφεια στη χρονολογική τους ένταξη οφείλεται στην εύρεσή τους σε ανασκαφικό περιβάλλον αρκετά μεταγενέστερο από την εικαζόμενη περίοδο της κατασκευής τους. Το ειδώλιο από τη Μάλθη ανακαλύφθηκε στον χώρο Β64 του οικισμού, σε παρθένο έδαφος, μαζί με όστρακα χρονολογημένα τότε στην πρωτοελλαδική και μεσοελλαδική εποχή.²⁵ Ο συγκεκριμένος χώρος χα-

Εικ. 11. Μαρμάρινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής από τα περίχωρα της Σπάρτης. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3930 (φωτ.: Αρχείο Μουσείου).

Εικ. 12. Λίθινο ειδώλιο-περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής από τις Μυκήνες με αρ. ευρ. 62-1757 (από: Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη νεολιθική ειδωλοπλαστική* [Αθήνα 1998] εικ. 95).

ρακτηρίστηκε αμέσως από τον ανασκαφέα ως ιερός και το ασυνήθιστο για την εποχή του εύρημα έγινε γνωστό ως “η Αφροδίτη της Μάλθης”. Το δεύτερο παράδειγμα εντοπίστηκε σε υστεροελλαδικό ΙΙΒ στρώμα, στον υπόγειο αποθηκευτικό χώρο με τη συμβατική ονομασία «Δωμάτιο Π», ανάμεσα στο «Δωμάτιο των Ειδώλων» (πρώην «Οικία της Ακροπόλεως») και την κλίμακα που οδηγούσε στην αυλή της «Οικίας Τσοούντα» του Θρησκευτικού Κέντρου των Μυκηνών.²⁶

Η κατά το δυνατόν ασφαλής χρονολόγηση των δύο προαναφερθέντων ειδωλίων-περιάπτων, επομένως και

του υπό εξέταση έργου, παρουσιάζει, όπως είναι προφανές, αρκετές δυσκολίες, πολύ περισσότερο εφόσον το συγκριτικό υλικό από την Αίγινα και τα περίχωρα της Σπάρτης προέρχεται από τυχαίες ανακαλύψεις. Η απουσία νεολιθικής κεραμικής από τη Μάλθη²⁷ και η οριοθέτηση των πρωιμότερων ιχνών κατοίκησης στις Μυκήνες κατά τη Μέση Νεολιθική περίοδο²⁸ συνείναν οπωσδήποτε στη σύγχυση γύρω από τη χρονολογική ένταξη των δύο πελοποννησιακών ευρημάτων. Ο τύπος που εκπροσωπούν, άγνωστος στην Ελλάδα της Εποχής του Χαλκού, συνιστά σε κάθε περίπτωση δημιουργία των νεολιθικών χρόνων.²⁹ Στην υποθετική τους τοποθέτηση στη Μέση/Νεότερη Νεολιθική περίοδο, η οποία έχει επιχειρηθεί με βάση στυλιστικά και μόνο κριτήρια, έρχεται προς επίρρωση η πιθανή προέλευση από το Κουφόβουνο των σπαρτιατικών έργων, επίσης χρονολογημένων στις ίδιες φάσεις.³⁰ Η προτεινόμενη χρονολόγηση συνάδει και με την επίσημη δημοσίευση των ευρημάτων του O.-W. von Vacano, σύμφωνα με την οποία η περιοχή κατοικήθηκε μετά τη Μέση Νεολιθική έως και την Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδο.³¹

Το φαινόμενο άλλωστε της εμφάνισης αντικειμένων σε δεύτερη χρήση αρκετό καιρό μετά την αρχική τους κατασκευή, είναι γνωστό και από άλλες περιπτώσεις.³² Έτσι, τόσο των Μυκηνών και της Μάλθης όσο και το ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν συνεχώς για εξαιρετικά μακρό χρονικό διάστημα ή, το πιθανότερο, εγκαταλείφθηκαν, ήρθαν στο φως –άγνωστο πώς– ίσως χιλιάδες χρόνια μετά και επαναχρησιμοποιήθηκαν για επίσης άγνωστο διάστημα πριν από την τελική τους απόρριψη. Σε αυτό συνηγορούν, εκτός από το περιβάλλον της εύρεσης των δύο πρώτων, η διαπλάτυση της οπής ανάρτησης στο εύρημα των Μυκηνών, που προκλήθηκε προφανώς από την επαναλαμβανόμενη τριβή του λίθου στο σημείο εκείνο με το νήμα, στο οποίο το περίαπτο θα ήταν περασμένο,³³ αλλά και η λείανση των επιφανειών θραύσης κάτω από τα γόνατα, στο έργο του Μουσείου Μπενάκη. Βεβαίως, είναι αδύνατον έστω και να εικάσουμε το χρονικό διάστημα, κατά το οποίο το περίαπτο αυτό ήταν σε χρήση. Ως προς τον χρόνο της τελικής του εγκατάλειψης ενδεικτική είναι η ορατή στην οπίσθια όψη πορτοκαλέρυθρη κηλίδα (εικ. 2), η οποία, αν δεν οφείλεται στην επαφή του έργου με κάποιο σιδερένιο αντικείμενο στις προθήκες του αρχαιοπώλη –απ’ όπου το αγόρασε ο Wace–, θα μπορούσε να προέρχεται από τη γειννίαση

με το μέταλλο αυτό μέσα στο χώμα. Συνεπώς, στη δεύτερη περίπτωση θα ορίζαμε ως *terminus post quem* για την τελευταία περίοδο της χρήσης του τη μεσομινωϊκή ΙΙΒ-ΙΙΙΑ οπότε καταγράφεται η πρωιμότερη εμφάνιση του σιδήρου στο Αιγαίο.³⁴ Η ολοκληρωτική γυμνότητα των γυναικείων μορφών που εικονίζονται σε αυτά τα τρία έργα, όπως και η προφανής λειτουργική τους σημασία είναι βέβαιο ότι θα προσεέλκυσαν το ενδιαφέρον των κατόχων τους στη 2η χιλιετία π.Χ., οι οποίοι τους προσέδωσαν ίσως συγκεκριμένες μαγικές ιδιότητες, πιθανόν όχι άσχετες προς τις λατρευτικές πρακτικές της εποχής. Η υπόθεση αυτή είναι εύλογη, δεδομένου ότι στην τέχνη της περιόδου σπανίζει η απόδοση του γυναικείου σώματος και πάντως στη μινωϊκή και τη μυκηναϊκή ειδωλοπλαστική δεν είναι καλά τεκμηριωμένη πριν από την υστεροελλαδική/υστερομινωϊκή ΙΙΙΒ.³⁵

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι και στα τρία αυτά ειδώλια-περίαπτα της Μέσης/Νεότερης Νεολιθικής περιόδου³⁶ αποδίδεται ο ίδιος ακριβώς τύπος, απαραγνώριστο χαρακτηριστικό του οποίου συνιστά ο υπερτονισμός του κάτω μέρους του σώματος σε σχέση με την επίπεδη και σχεδόν σχηματοποιημένη απόδοση του άνω κορμού, στοιχείο που απαντά ξανά στη μινωϊκή ειδωλοπλαστική των παλαιοανακτορικών χρόνων.³⁷ Ειδικότερα, στο παράδειγμα από τις Μυκήνες έχει επιλεγεί το κάτω ήμισυ του σώματος, όπως ακριβώς συμβαίνει σε λίθινα και μαρμάρινα ειδώλια-περίαπτα της Αρχαιότερης και Μέσης Νεολιθικής τόσο από το Φράγγχι³⁸ όσο και από τη Θεσσαλία³⁹ και τη Μακεδονία.⁴⁰ Θα πρέπει μάλιστα να τονιστεί ότι το σύνολο από το Φράγγχι, μοναδικό για ολόκληρη τη νότια Ελλάδα, είναι και το πολυπληθέστερο σε σχέση με τα σποραδικά ευρήματα στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Θεματολογικά και τεχνοτροπικά συγγενή με σύγχρονα περίαπτα των Βαλκανίων,⁴¹ τα μέλη αυτής της ομάδας ερμηνεύτηκαν ως “σφραγίδες”⁴² ή ως απότοκα της προσπάθειας να κατανοηθεί και να ταξινομηθεί το περιβάλλον σε δύο μέρη, μέσω του ανθρώπινου σώματος.⁴³

Η απεικόνιση ολόκληρου ή μελών του γυναικείου σώματος σε ένα νεολιθικό κόσμημα μόνο τυχαία βεβαίως δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί. Αντίθετα, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις μαγικοθησκευτικές πεποιθήσεις του κοινωνικού-φυλετικού ιστού που τα αποδέχεται και εντέλει τα χρησιμοποιεί. Τα νεολιθικά περίαπτα σε σχήμα ανθρώπινης μορφής αποτελούν άλλωστε μια ξεχωριστή κατηγορία κοσμημάτων, και ιδιαίτερα εκεί-

να που αποδίδουν φυσιοκρατικά το πρότυπό τους απαρτίζουν μια ολιγομελή ομάδα, ο κύριος όγκος της οποίας προέρχεται από τη Θεσσαλία και την Πελοπόννησο.⁴⁴ Δεν είναι μάλιστα άσχετο προς τη βαθύτερη σημαντική τους ότι για την κατασκευή τους προτιμώνται υλικά με μεγάλη διάρκεια ζωής, συνήθως ποικίλων χρωματισμών λίθοι ή το μάρμαρο και λιγότερο ο πηλός, ενώ τα όστρεα και τα οστά ανήκουν στις εξαιρετικά σπάνιες επιλογές των δημιουργών τους παρά τη μαλακή υφή και τη συνακόλουθη εύκολη κατεργασία τους.

Τα νεολιθικά κοσμήματα που παρίσταναν το ανθρώπινο σώμα ή μέλη του, με πρόδηλο τον φυλακτικό/αποτροπαϊκό τους χαρακτήρα που αναζητά τις απαρχές του στον χώρο του μαγικού συμβολισμού, ίσως ήταν φορείς υπερφυσικών δυνάμεων που θα μπορούσαν να κατισχύσουν του φυσικού νόμου. Ταυτόχρονα συμπύκνωναν πληροφορίες κοινωνικού και ιδεολογικού χαρακτήρα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελούν αναγνωρίσιμα κωδικά σήματα ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Αυτά που αναπαριστούν το γυναικείο σώμα, άμεσα συνδεδεμένο με τη γονιμότητα, τη ζωή και τον θάνατο, θα μπορούσαν να είναι –όπως πολύ εύστοχα σημειώνει η Νίνα Κυπαρίσση-Αποστολικά με αφορμή τα θεσσαλικά κοσμήματα– “μαγικό όργανο στην κατοχή γυναικών που θέλουν να τεκνοποιήσουν” ή ακόμη “εργαλεία” κατά τη διαδικασία μύησης στην αναπαραγωγή.⁴⁵ Σε σχέση με την επικρατέστερη έως σήμερα ερμηνεία των νεολιθικών ειδωλίων από την πλευρά της πολλαπλής λειτουργίας και χρήσης τους –η οποία επαναπροσδιορίζεται κάθε φορά ανάλογα με την ένταξή τους σε συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες σχετικές με τη μετάδοση γνώσης, τη μύηση ή τη μαγεία–,⁴⁶ η προσέγγιση των ανθρωπόμορφων περιάπτων είναι μάλλον μονοσήμαντη.

Στην περίπτωση των τριών ειδωλίων-περιάπτων από την Πελοπόννησο, αν όντως το παράδειγμα του Μουσειού Μπενάκη προέρχεται από εκεί, έχουμε να κάνουμε με την εφαρμογή του ίδιου τύπου σε μία και μόνη κατηγορία κοσμημάτων, γεγονός που θα μπορούσε να υπομνηματίζει περισσότερο τη συμβολική τους διάσταση και την ανάγκη διαμόρφωσης ενός κώδικα επικοινωνίας αναγνωρίσιμου και από τις δύο πλευρές, παρά την πιθανή αναγωγή τους σε κάποια γυναικεία θεότητα. Σύμφωνα με τα έως τώρα ανασκαφικά στοιχεία άλλωστε, στην Ελλάδα των νεολιθικών χρόνων η θρησκεία, με την υπόστασή της περιχαρακωμένη στο πλαίσιο της μαγείας και των προλήψεων, δεν είχε ακόμη αποκτήσει τις αυ-

στηρές και ώριμες δομές της Εποχής του Χαλκού. Επιπλέον, η ειδωλοπλαστική της νότιας Ελλάδας δεν έφθασε ποτέ σε στάδιο μαζικής παραγωγής, όπως συνέβη στη Θεσσαλία ή τη Μακεδονία, τα ειδώλια της οποίας και αυτών στα Βαλκάνια φαίνεται ότι συνδέονται με καλά οργανωμένα τελετουργικά.⁴⁷

Τη διατυπωθείσα υπόθεση για την πιθανή προέλευση του περιάπτου του Μουσείου Μπενάκη από την Πελοπόννησο θα μπορούσε ενδεχομένως να υποστηρίξει –με όσα ποσοστά βεβαιότητας της αναλογούν– η ισοτοπική

ανάλυση του μαρμάρου, που δεν πραγματοποιήθηκε για λόγους προστασίας του έργου. Ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά του, δεν είναι απίθανο πάντως να προέρχεται από τη θέση Μαρμάρι της νότιας Λακωνίας, δείγματα από την οποία μελετήθηκαν με άλλη αφορμή.⁴⁸

Ειρήνη Παπαγεωργίου

Επιμελήτρια της Προϊστορικής, Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Συλλογής
e-mail: papageorgiou@benaki.gr

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Talalay 1983: L. E. Talalay, *Neolithic Figurines of Southern Greece: Their Form and Function* (Indiana University 1983).

Talalay 1993: L. E. Talalay, *Deities, Dolls and De-*

vices. Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece (=Excavations at Franchthi Cave, Greece, IX, Bloomington 1993).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,049 μ., πλάτος ώμων 0,025 μ., πλάτος ισχίων 0,023 μ., πλάτος μέσης 0,011 μ.

2. A. J. B. Wace, *Prehistoric Stone Figurines from the Mainland, Commemorative Studies in Honor of T. L. Shear (Hesperia Suppl. 8, 1949) 423-26 πίν. 64.*

3. S. S. Weinberg, *Neolithic Figurines and Aegean Interrelations, AJA 55 (1951) 125, 128*· S. Diamant, *A Prehistoric Figurine from Mycenae, BSA 69 (1974) 105-06*· S. S. Weinberg, *Anthropomorphic Stone Figurines from Neolithic Greece*, στο: J. Thimme (επιμ.), *Art and Culture of the Cyclades* (κατάλογος έκθεσης, Karlsruhe 1977) 58 αρ. 31· Ν. Παπαχατζής, *Η μαγική δομή της θρησκείας στα νεολιθικά χρόνια, AE (1983) 41 σημ. 1 εικ. 2στ*· Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη νεολιθική ειδωλοπλαστική. Νοτιοανατολική Ευρώπη και ανατολική Μεσόγειος* (Αθήνα 1998) 152-53 εικ. 96.

4. Το μέσο μέγεθος των κόκκων ανέρχεται στα 60-70 μμ.

5. Η αφαίρεση έγινε με την πρόσφατα εφαρμοζόμενη στον καθαρισμό γλυπτών τεχνική του laser, στο εργαστήριο «Λίθου Συντήρησης» της Γιάννας Δογάνη, την οποία και ευχαριστώ θερμά.

6. Talalay 1983, 129, 185· Talalay 1993, 64-65.

7. Για τις επιμέρους διαστάσεις του ειδωλίου του Μουσεί-

ου Μπενάκη, βλ. σημ. 1. Βλ. ακόμη και τις παρατηρήσεις του Wace (σημ. 2) 424-25 σχετικά με τη διαίρεση του ειδωλίου σε τρία σχεδόν ισοϋψή τμήματα: το πρώτο περιλαμβάνει τον λαιμό με το κεφάλι, το δεύτερο την περιοχή του στήθους με τα διπλωμένα χέρια και, τέλος, το τρίτο τη μέση και τη στεατοπυγική έδρα.

8. Βασίστηκε στις μετρήσεις των ειδωλίων από τα περιχωρα της Σπάρτης (βλ. σημ. 17) και του ενός ειδωλίου από την Αίγινα (βλ. σημ. 13).

9. Γ. Χ. Χουρμουζιάδης, *Νεολιθικά ειδώλια* (Θεσσαλονίκη 1994) 133-48.

10. A. J. B. Wace, M. S. Thompson, *Prehistoric Thessaly* (Cambridge 1912) 170 εικ. 115· Wace (σημ. 1) 424· Chr. Zervos, *Naissance de la civilisation en Grèce I* (Paris 1962) 214-15 εικ. 215-16· Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 57 αρ. 3· J. Thimme, στο: J. Thimme (επιμ.), *Art and Culture of the Cyclades* (κατάλογος έκθεσης, Karlsruhe 1977) 218 εικ. 22, 424 αρ. 22.

11. T. Leslie Shear, *Hesperia 8 (1939) 235 εικ. 33*· Wace (σημ. 2) 424. Βλ. και Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 57 αρ. 5· Talalay 1983, 151-54· Talalay 1993, 111 S1097· Γ. Α. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα* (κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1996) 315 αρ. 235 (Λ.

Ορφανίδη)· Ορφανίδη (σημ. 3) 139 εικ. 58.

12. Γ. Μυλωνάς, *Προϊστορική Ελευσίς* (Αθήνα 1932) 138-40 εικ. 115 a-c· Zervos (σημ. 10) 210-11 εικ. 203-04· Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 55 εικ. 31, 57 αρ. 8· Thimme (σημ. 10) 215 εικ. 13, 422 αρ. 13· Talalay 1983, 125-29 εικ. 14· Talalay 1993, 118· Ορφανίδη (σημ. 3) 139 εικ. 59.

13. Σήμερα στο Μόναχο (Staatliche Antikensammlungen), J. Sieveking, *Mjlb* 4 (1909) 74 εικ. 1· *AA* 25 (1910) 47-48 εικ. 1· G. Welter, *Aegina* (Berlin 1938) 10 εικ. 8· Wace (σημ. 2) 424· H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte 2. Jungsteinzeit* (München 1968) πίν. 138 E4· H.-G. Buchholz, V. Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus* (London 1973) 98 αρ. 1182· Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 57 αρ. 9· Thimme (σημ. 10) 421 αρ. 10· Talalay 1983, 127-28, 133-35, 140-44, 151-54, εικ. 2· Talalay 1993, 111· Ορφανίδη (σημ. 3) 142-43 εικ. 65β, όπου λανθασμένα αναφέρεται ως μαρμάρινο.

14. N. Valmin, *The Swedish Messenia Expedition* (Lund 1938) 112-13, 339-40 πίν. I,2, XXVII, I· Wace (σημ. 2) 424-25· Zervos (σημ. 10) II (Paris 1963) 282 εικ. 349-51, 631 αρ. 349-51· Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 57 αρ. 12· Diamant (σημ. 3) 105-06· Talalay 1983, 151-53 εικ. 77B· Talalay 1993, 121· Ορφανίδη (σημ. 3) 152-53 εικ. 94.

15. Ό.π. σημ. 11.

16. G. Welter, *Aeginetica XXV-XXXVI*, *AA* 69 (1954) 40 εικ. 3-5· Buchholz, Karageorghis (σημ. 13) 98 εικ. 1181a-c· Weinberg (σημ. 3) 57 αρ. 10· Talalay 1983, 127-28, 133-35, 140-44, 151-54 εικ. 3· Talalay 1993, 111· Παπαθανασόπουλος (σημ. 11) 318 αρ. 239 (Κ. Ζάχος)· Ορφανίδη (σημ. 3) 142-43 εικ. 65 α, όπου λανθασμένα αναφέρεται ως λίθινο. Εκτός από τα τυπολογικά παράλληλα που αναφέρονται στον Ζάχο (ό.π.), βλ. και ένα ακόμη με πιθανή προέλευση τις Κυκλάδες, σήμερα σε ιδιωτική συλλογή της Αμερικής, J. Coolidge, *Ancient Art in American Private Collections. A Loan Exhibition at the Fogg Art Museum of Harvard University, December 28, 1954 - February 15, 1955* (Cambridge 1954) 25 αρ. 125 πίν. 34 αρ. 125.

17. EAM 3929, 3931, 3932. Μαζί με τα ειδώλια EAM 3928 και 3930 αγοράστηκαν από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο από κάποιον Παλαιολόγο στα τέλη του 19ου αι., P. Wolters, *AM* 16 (1891) 52-53 εικ. 1-3· Buchholz, Karageorghis (σημ. 13) 98 αρ. 1183 a-b· Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 57 αρ. 13-17· Talalay 1983, 127-28, 133-35, 140-44, 151-54 εικ. 4 (NM 3929 όπου αναφέρεται με τον λανθασμένο αρ. ευρ. NM 3927), 6-7, 10· Ορφανίδη (σημ. 3) 148-49 εικ. 76, 77β.

18. NM 3929, NM 3930, NM 3932. Για το υπ' αρ. 3930, βλ. Talalay 1983, 133-35 εικ. 8-9· Talalay 1993, 120· Ορφανίδη (σημ. 3) 148-49 εικ. 77a.

19. Th. W. Jacobsen, *Excavations at Porto Cheli and Vicinity, Preliminary Report, II: The Franchthi Cave, 1967-1968*, *Hesperia* 38 (1969) 371 πίν. 99 (επάνω σειρά)· Talalay 1983, 20-21 FS 101 πίν. 14a, 15a.

20. W. W. Phelps, *The Neolithic Pottery Sequence in South-*

ern Greece (διδ. διατρ. London University 1975) πίν. 79,2· Talalay 1983, 133 εικ. 33B· Talalay 1993, 112 Ak 1020.

21. Diamant (σημ. 3) 103-07 πίν. 19· Talalay 1983, 151-53 εικ. 77A· Talalay 1993, 121· E. French, *Mycenae, Agamemnon's Capital. The Site in its Setting* (Gloucestershire 2002) 26 εικ. 4.

22. Thimme (σημ. 10) 212 εικ. 6, 420 αρ. 6 (Συλλογή Robert and Lisa Sainsbury, East Anglia).

23. Talalay 1993, 121· Ορφανίδη (σημ. 3) 148-153 εικ. 94-95. Βλ. και την συγκατανεύουσα άποψη του Phelps σχετικά με τη χρονολόγηση των καθιστών σε οκλάζουσα στάση γυναικείων μορφών (cross-legged figurines) στη Μέση ή τη Νεότερη Νεολιθική, W. W. Phelps, *Prehistoric Figurines from Corinth*, *Hesperia* 56 (1987) 246.

24. Diamant (σημ. 3) 106.

25. Valmin (σημ. 14).

26. Diamant (σημ. 3) 103.

27. W. McDonald, G. Rapp, *The Minnesota Messenia Expedition* (Minnesota 1972) 130-31, 135· Phelps (σημ. 20) 18.

28. Diamant (σημ. 3) 106· Talalay 1983, 44.

29. Talalay 1983, 153.

30. Weinberg, *Anthropomorphic* (σημ. 3) 130 πίν. 3 B-C· Talalay 1993, 120· Γ. Α. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα* (κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1996) 155 (Γ. Α. Παπαθανασόπουλος). Η χρονολόγησή τους από την Ορφανίδη (σημ. 3) 148-49 εικ. 75-77 στην Αρχαιότερη Νεολιθική δεν μπορεί να στηριχθεί σε ό,τι είναι γνωστό από την ειδωλοπλαστική αυτής της περιόδου στην Πελοπόννησο.

31. J. Renard, *Le site néolithique et Helladique Ancien de Kouphouvouno (Laconie), Fouilles de O.-W. von Vacano (1941)*, *Aegaeum* 4 (Liège 1989).

32. Βλ. ενδεικτικά: J. L. Benson, *Horse, Bird and Man. The Origins in Greek Painting* (Amherst 1970) 115-18· J. Sakellarakis, *Kretisch-mykenische Siegel in griechischen Heiligtümern*, στο: U. Jantzen (επιμ.), *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern. Internationales Symposium in Olympia vom 10. bis 12. Oktober 1974 anlässlich der Hundertjahrfeier der Abteilung Athen und der deutschen Ausgrabungen in Olympia* (Tübingen 1976) 283-308· Π. Γ. Καλλιγιάς, *Χάλκινος πέλεκυς από την Αρκαδία*, στο: *Στήλη. Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος* (Αθήνα 1980) 351-57. Για τη μακρά χρήση των χρυσών κοσμημάτων, βλ. και Ειρ. Παπαγεωργίου, *Χρυσό ενώτιο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, στο: *Αργοναυτής. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρ. Γ. Ντούμα* (υπό έκδοση).

33. French (σημ. 21).

34. Πρόκειται για το μάλλον σφραγιστικό δαχτυλίδι από ασήμι και σίδηρο που βρέθηκε στο Ιερό στη θέση Ανεμόσπηλια των Αρχανών: Γ. Σακελλαράκης, Ε. Σακελλαράκη, Ανασκαφή Αρχανών, *ΠΑΕ* (1979) 388· οι ίδιοι, *Αρχάνες* (Αθήνα 1991) εικ. 129· οι ίδιοι, *Αρχάνες. Μια νέα ματιά στη μινωϊ-*

κή Κρήτη (Αθήνα 1997) 650-651 εικ. 717. Για τη σποραδική χρήση του σιδήρου κατά τη διάρκεια των μινωικών και μυκηναϊκών χρόνων ως αγαθού κύρους και υλικού με μαγικές ιδιότητες, βλ. Σπ. Ιακωβίδης, Η εμφάνιση του σιδήρου εις την Ελλάδα, *AAA* 3 (1970) 288-96· Γ. Σακελλαράκης, Ε. Σακελλαράκη, *Αρχάνες. Μια νέα ματιά* (ό.π.) 624.

35. C. Renfrew et. al., *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi* (BSA Suppl. 18, 1985) 223-30 (E. French), 420-25 (C. Renfrew) εικ. 6,10-6,14 πίν. 35-37· Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Ανθρωπομορφική πηλοπλαστική στην Κρήτη. Από τη νεοανακτορική έως την υπομινωϊκή περίοδο* (Αθήνα 1998) 86 σημ. 222, 159, 163· S. Böhm, *Die „nackte“ Göttin. Zur Ikonographie und Deutung unbekleideter weiblicher Figuren in der frühgriechischen Kunst* (Mainz am Rhein) 5-17, 145-48 πίν. 1-2. Για τη γυμνότητα στο προϊστορικό Αιγαίο βλ. πρόσφατα Χρ. Μπουλώτης, Το γυμνό και το ντυμένο. Θρησκευτικές εκφράσεις στο Αιγαίο της 2ης χιλιετίας π.Χ., *Αρχαιολογία* 82 (Μάρτιος 2002) 9-18 και σημ. 1 με ενδεικτική βιβλιογραφία.

36. Η ύπαρξη οπής ανάρτησης στο ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη, αν και τονίζεται στη λεπτομερή περιγραφή του Wace και λαμβάνεται υπόψη από όσους αναφέρονται στη σημ. 3, αγνοήθηκε από την Ορφανίδη (σημ. 3) εικ. 96, η οποία επιπλέον το αποδίδει σχεδιαστικά σαν να διατηρεί τα άκρα πόδια του, προφανώς βασιζόμενη στις φωτογραφίες της αρχικής δημοσίευσής της.

37. Ρεθεμιωτάκης (σημ. 34) 50-53.

38. Jacobsen (σημ. 19) 371 πίν. 99 (κάτω σειρά)· Th. W. Jacobsen, Excavations in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part II, *Hesperia* 42 (1973) 256-57 εικ. 48 b-c· L. E. Talalay, Beyond Artifacts: Interpreting Human Images in the Prehistoric Aegean, *AJA* 89 (1985) 353-54· Talalay 1993, 49-51. Αστήρικτη εμφανίζεται η άποψη της Talalay, η οποία δεν συσχετίζει το μυκηναϊκό περίαπτο με την ομάδα από το Φράγχι, αμφιβάλλοντας τόσο για τη χρονολόγησή του στη Νεολιθική περίοδο όσο και για τη σκόπιμη απεικόνιση σε αυτό του κάτω μέρους του γυναικείου σώματος. Ως προς το δεύτερο σκέλος η περιγραφή του Diamant (σημ. 3) 104, είναι σαφής ενώ ως προς το πρώτο, δεν αντιπροτείνεται η ένταξη του έργου σε κάποιον άλλον χρονολογικό ορίζοντα. Η ίδια, άλλωστε, στη διατριβή της (Talalay 1983, 153) είναι κατηγορηματική ως προς τη χρονολόγηση του συγκεκριμένου έργου στα νεολιθικά χρόνια.

39. N. Κυπαρίσση-Αποστολικά, *Τα προϊστορικά κοσμήματα της Θεσσαλίας* (Αθήνα 2001) 51-52 πίν. 1,2, 32,2, όπου το κόσμημα από το Καραμουρλάρ θεωρείται ότι παριστάνει τον άνω κορμό σώματος. Δεν είναι απίθανο πάντως να εικονίζεται το κάτω τμήμα του κορμού και τα θεωρούμενα ως χέρια να αποδίδουν πόδια σε διάσταση, με άλλα λόγια να αποδί-

ται ο κάτω κορμός γυναικείας μορφής σε στάση τοκετού.

40. M. Gimbutas, Mythical Imagery of Sitagroi Society, στο: C. Renfrew et al., *Excavations at Sitagroi: A Prehistoric Village in Northeastern Greece I* (Los Angeles-California 1986) 249 εικ. 9,51, 251 αρ. 151 πίν. LIV,4· Παπαθανασόπουλος (σημ. 11) 296 αρ. 200 (X. Μαραγκού).

41. J. H. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria, *American School of Prehistoric Research* 16 (1948) πίν. LXIX αρ. 6· M. Gimbutas, Excavation at Anza, Macedonia, *Archaeology* 25 (1972) 120-21· Gimbutas, Mythical Imagery (ό.π.) 251.

42. Jacobsen (σημ. 35) 257.

43. Talalay (σημ. 38)· Talalay 1993, 49-51.

44. Χρ. Τσουντας, *Αι προϊστορικοί ακροπόλεις Διμνίου και Σέσκλου* (Αθήνα 1908) πίν. 37,1· Δ. Ρ. Θεοχάρης, *Νεολιθική Ελλάς* (Αθήνα 1973) εικ. 197· Λ. Ορφανίδη, στο: Παπαθανασόπουλος, *Νεολιθικός πολιτισμός* (σημ. 11) 308 αρ. 222· Κυπαρίσση-Αποστολικά (σημ. 39) 51-52 πίν. 1,1-2, 32,1-2, 60 πίν. 2,12, 18, 19. Για τα πελοποννησιακά παραδείγματα, βλ. σημ. 14, 21, 38.

45. Κυπαρίσση-Αποστολικά (σημ. 39) 162-63.

46. Τις παλαιότερες ερμηνευτικές προσπάθειες, βλ. συγκεντρωμένες στους Ορφανίδη (σημ. 3) 233-53· K. Gallis, Tracing the Relation of a Neolithic Figurine to a Specific Individual of the Neolithic Society of Thessaly (Greece), στο: R. M. Boehmer, J. Maran (επιμ.), *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für H. Hauptmann zum 65. Geburtstag* (Rahden/Westf. 2001) 139. Την πολλαπλή χρήση των ειδωλίων υποστηρίζουν οι: P. Ucko, The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines, *JRAI* 92 (1962) 38-54· P. Ucko, *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with Comparative Material from the Prehistoric Near East and Mainland Greece* (London 1968) 420-44· Παπαχατζής (σημ. 3) 35-43· Talalay 1993, 37-44· Χρ. Μαραγκού, *Ειδωλοπλαστική*, στο: Παπαθανασόπουλος (σημ. 11) 149-50. Βλ. ακόμη και τη σχετικά πρόσφατη "θεωρία της επανάληψης", σύμφωνα με την οποία ένας σταθερά επαναλαμβανόμενος ειδωλοπλαστικός τύπος μπορεί να προσλάβει και θρησκευτική σημασία ή να συμβολίζει έννοιες περισσότερο αφηρημένες, Ορφανίδη (σημ. 3) 254-62.

47. A. W. R. Whittle, *Neolithic Europe. A Survey* (Cambridge 1985) 64· Talalay 1993, 75-76.

48. F. A. Cooper with contributions by N. J. Kelly, *The Temple of Apollo Bassitas vol. I. The Architecture* (Princeton-N. Jersey 1996) 108-10. Για την πιθανή χρήση του μαρμάρου από το Μαρμάρι και τα Δολιανά κατά τους νεολιθικούς χρόνους, βλ. S. P. Morris, Lakonian Marble in the Bronze Age, *AJA* 86 (1982) 278.

IRINI PAPAGEORGIOU

A neolithic marble idol pendant from the Peloponnese. New conclusions on an ancient find

This marble idol in the form of a naked female (inv. no. 31350) was donated to the Benaki Museum in 1991 by Elisabeth French in memory of her father, Alan J. B. Wace, one of the most distinguished archaeologists of the last century. It came to her as part of her father's legacy, as it had been bought by Wace shortly before 1949, the year when it was published by him. On the basis of information available at the time, Wace declared it to be a product of mainland Greece and dated it to the beginning of the Early Bronze Age (end of the 4th millennium BC).

The small idol represents a seated female figure with her hands clasped just below her breast. The legs, separated by a deep groove, would have displayed their now lost calves bent at the knees, the right one vertically and the left behind it sideways. It belongs to the category of naturalistic neolithic idols, in spite of the near-schematic treatment of the head and the clearly summary rendering of secondary features.

The Benaki Museum figure displays obvious similarities with marble and stone female idols and idol pendants from inland Laconia, Messenia and Argolis, mainly in the treatment of the lower body and the sharply pointed head, which suggests that it belongs to the same type and possibly originates in the same areas. The proposed

dating of the Peloponnesian findings to the Middle or Late Neolithic period (5.800-4.500 BC) –since most of them are either accidental finds or located in various later contexts– implies a rather earlier date than the published one. Apart from that, however, its main interest lies in its use as an amulet. Of great significance is the fact that two of the typologically related examples, one from Messenia and the other from Argolis, were also used as amulets. Human-shaped Neolithic amulets form a distinct category of ornament, and those which render their models naturalistically and not schematically form a small group, the greater part of which originates in Thessaly and the Peloponnese. The materials used in the manufacture of the human-shaped amulets are normally stones in a variety of colours, and less often clay, while oystershell and bone were chosen by craftsmen exceptionally rarely, in spite of the softness and consequent malleability of this material. Prehistoric ornaments representing the human body or limbs, with their obvious prophylactic / apotropaic character which has its origins in the world of magical symbolism, were perhaps vehicles for supernatural powers which might prevail against the laws of nature, while at the same time they contain information of a social and ideological character that makes them recognisable codewords among members of the community.